

УДК 821.161.2.

DOI: 10.31471/2304-7402-2019-2(54)-321-325

ЖАНРОВО-КОМПОЗИЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ П'ЄСИ МИКОЛИ КУЛІША «ПАТЕТИЧНА СОНАТА»

М. В. Василюк

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
кафедра української літератури; 76018, м. Івано-Франківськ,
вул. Шевченка, 57; тел. +380(342)59-60-74 e-mail: kaf.lit@ukr.net*

У статті проаналізовано п'єсу Миколи Куліша «Патетична соната», її жанрово-композиційні особливості. Вказано, що письменник оживив традиції давньої української вертепної драми. Події у творі одночасно відбуваються в підвалі, на горіщі та двох поверхах будинку. П'єса написана як спогад-монолог, тому передбачає залучення епічних засобів. Ремарки близькі до ліричних роздумів. Ліризм поглиблюється і за рахунок музичних елементів. Доведено, що митець використовує елементи «театру абсурду».

Ключові слова: експресіонізм, жанр, п'єса, композиція, «театр абсурду», внутрішній світ героя, драматургія, вертепна драма, синтез мистецтв.

Постановка наукової проблеми та її значення. Микола Куліш – драматург, творчість якого відкрила нові напрямки у розвитку національного й світового драматичного мистецтва ХХ століття. Доробок письменника входить до національної літературної класики, а п'єси «Народний Малахій», «Патетична соната», «Маклена Граса» доповнили європейську й світову художню скарбницю. М. Куліш вважав, що «драматургія мусить весь час непокоїти, збуджувати, загострювати, навіть за іншого разу занадто загострювати деякі проблеми і ніколи не пристосовуватись до міщанських смаків глядача» [1, с. 13].

Письменник прагнув до поглиблення психологізму в українській літературі. Н. Кузякіна вказувала, що «Куліш один з перших у драматургії 20-х рр. зробив спробу опанувати ліричною стихією в рамках драматичного твору, написати драматичну поему в прозі, придатну для сценічного виконання» [6, с. 89]. Навколо п'єси «Патетична соната» неодноразово точилися дискусії, адже не існує одностайної думки щодо жанрової приналежності твору: одні дослідники характеризували її як драматичну поему (О. Ніколенко), інші – як ліричну драму, або неоромантичну трагедію з ознаками «драми ідей» (Н. Корнієнко).

П'єси М. Куліша ставали об'єктом наукових розвідок Я. Голобородька, С. Гречанюка, А. Гуляка, С. Жили, Л. Залеської-Онишкевич, М. Зубрицької, М. Кодака, М. Кудрявцева, Н. Кузякіної, Ю. Лавріненка,

В. Неділька, Т. Свербілової, Л. Танюка, С. Хороба та інших науковців. Необхідність осмислення композиційних та ідейно-художніх рис драматургії Миколи Куліша зумовлює *актуальність* статті. Нашою *метою* є дослідити жанрово-композиційні особливості п'єси «Патетична соната». З мети випливають наступні *завдання*: з'ясувати жанрові та композиційні особливості п'єси «Патетична соната», проаналізувати прояви синтезу мистецтв у творі, розкрити специфіку застосування прийому «вертепності».

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. «Патетична соната» дуже суттєво відрізняється від інших п'єс М. Куліша складною часопросторовою організацією, вставними сценами і специфічними ремарками, розповіддю від першої особи, що виступає і героєм, і коментатором подій.

Як вказує С. Хороб, «Патетична соната» М. Куліша, не мала аналогів в українській драматургії. Оригінальність її зовнішньої і внутрішньої організації тексту полягала в тому, що вони структурувалися як новелістичні: драма побудована у формі синтезу і щоденникових нотаток Ілька Юги, і його листів до коханої Марини Ступай-Ступаненко, і авторських ліричних відступів, і особистісних коментарів дійових осіб, що пройняті жорстокістю революційного часу» [9, с. 362]. Мабуть, це пов'язано із першопочатковим задумом М. Куліша написати роман. Спостерігається поєднання епічного та драматичного начал. Твір написаний як спогад-монолог, що передбачає залучення епічних засобів. Водночас численні ремарки близькі до ліричних роздумів, а своєю метафоричністю тяжіють до поезії. Вони, з одного боку, виконують суто службову функцію – сприяють розкриттю умов та часу дії, а з іншого – допомагають увиразнити внутрішній світ героя. Використання елементів епосу та лірики жодним чином не руйнує драматичної основи п'єси.

«Патетична соната» – неоромантична трагедія з яскраво вираженими ознаками драми ідей, оскільки кожен дійовий персонаж – носій певної моральної, суспільної, політичної концепції. Кожен із персонажів уособлює певну ідею, мрію, політичну силу. «Ми перш за все ідеї!», – каже захисниця Української Народної Республіки Марина Ступай [7, с. 244].

Гострі політичні протистояння 1917 року розводять людей по різні боки барикад. Письменник показує боротьбу трьох сил – комуністичної, білогвардійської і національно-патріотичної. Для цього митець використовує елементи «театру абсурду»: світ постає як накопичення окремих фактів, безглуздих вчинків, гра долями. М. Куліш зобразив героя, який перейшов своєрідне посвячення (спуск із горища на землю) та перевтілення (шлях від горища, де був поетом, до підвалу, де став катом). Малюючи революційний шлях переродження, «нині покійного», драматург не підтримує вибір свого героя. Протиставлення між національним та інтернаціональним, між особистим і суспільним підкреслюється музичними елементами.

У п'єсі «Патетична соната» Микола Куліш оживив традиції давньої української вертепної драми. Перед глядачем одночасно відбувається дія в підвалі, на горищі і на двох поверхах будинку. Ці чотири площини символізують поділ України в період революції та громадянської війни [2, с. 2]. В умовах заперечення релігійних традицій (атеїзм, інтернаціональність), вертепна композиція могла існувати тільки в зашифрованій формі. М. Куліша у вертепній побудові приваблювала можливість синхронізації, паралельного показу подій: народження і смерті, любові і ненависті, високого і низького, реального і уявного. Така сценічна побудова, містерійний елемент відображають синтез земного та божественного, що передається через символічні образи: «Завтра Великдень. Думаю, чи потрібен тепер Україні Бог? Думаю, що коли й потрібен, то тільки свій, український. Інакший зрадить або обдурить. Маринка грає цілий вечір якусь прекрасну річ. Певно, українську, бо мені вчувається: сивоусі лицарі-запорожці мчать кінями вічним степом по щастя-долю для своєї України» [7, с. 242].

Вертепна скриня схожа на будиночок, що має два поверхи, які за християнською традицією трактувалися як «небо» і «земля». На відміну від вертепу, де кожна із груп перебуває на своєму поверсі, мешканці будинку пересікаються: «Мешканці цього будинку розмістились на чотирьох рівнях: горище, підвал, перший і другий поверхи. Кожен рівень має свою тему, яку презентують парні персонажі. Горище – тему любові, яку несуть повія Зінька та поет Ілько. Зінька, прагнучи врятуватися, перебуває в пошуках коханого. До Ілька його кохання промовляє мелодією бетховенської «Патетичної сонати» [7, с. 179]. Другий поверх – житло росян Пероцьких, які сповідують різні ідеї: монархічну (Пероцький та його молодший син Жоржик) та республіканську (старший син Андре). Перший поверх винаймають національно свідомі батько Іван Степанович та донька Марина Ступай-Ступаненки. Батько задивлений у минуле і згодний іти на компроміси, донька ж відстоює свої переконання, будучи організатором супротиву більшовицькому рухові. Підвал – зруйнований символ дому (водяні краплі диктують свій ритм, відсутній господар, який пізніше повернеться безногим). Пришельці (Гамар і Лука – брат Насті) поводяться в цьому помешканні як господарі: переховують нелегальну літературу, пізніше тут буде розміщено штаб повстанців і в'язницю. Топос дому (помешкання) стає тим місцем, де все почалося і де все має закінчитися. Відбувається символічний процес переміщення героїв у межах будинку. У вирі революційних подій усі опиняться у ворожих таборах. Одним із яскравих модерних чинників побудови твору є те, що у драмі Ілько Юга виконує три ролі: дійової особи, коментатора подій і спостерігача, який аналізує власні вчинки. М. Кудрявцев зазначає: «Крізь «квадратне віконце, запнуте зоряним небом», цей Поет хоче бачити світ ідеальним, не таким, яким він є насправді» [5, с. 12].

Читач помічає у творі численні парадокси: великодня ніч у революційну весну; життя різних верств суспільства під одним дахом; Іван Ступай-Ступаненко, прагнучи відродити незалежність України, йде на компроміси з її ворогами; Ілько Юга втрачає кохану, вбиваючи її. Душа поета-романтика прагнула прорватися крізь буденність: «Навіщо вигнав свою мрію з її високої світлиці і замкнув? Одведіть мене туди! Я хочу там жити!» [7, с. 250]. Вбивство коханої символізує загибель душі героя. Так М. Куліш обігрує проблему вини і кари, що характерно для експресіоністів. Зображаючи жахливі сторінки історії, драматург в образі Ілька Юги показав трагедію людини, яку жорстокі реалії революції завели на криваву стежку, зруйнували найсвітліше і найсвятіше.

У «Патетичній сонаті» наскрізним організовуючим принципом драматичного дійства виступає контрапунктирність (С. Хороб), коли кожен епізод наче заперечує попередній, утворюючи високу напругу почуттів, а кожна наступна сцена викликає найрізноманітніші, а нерідко й протилежні емоції та химерні вираження [9, с. 309]. Ці емоції та враження, пов'язані з трагізмом долі окремих персонажів, як уже про це йшлося, та водночас доля кожного з них осібно пов'язана з його характером та соціальними обставинами.

Навіть поодинокі лінії (наприклад, Ілька й Андре, Оврама та Зіньки, Жоржа та Зіньки) перехрещуються між собою не лише тому, що при певних обставинах персонажі перебувають в одному часопросторі, а й тому, що тодішня революційна ситуація призвела до гострої потреби виявити свою позицію щодо сусідів-мешканців, зрештою, й нагальну вимогу самоідентифікації через самовираження [див. 9, с. 365].

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Мистецький метод М. Куліша вирізняється неоднорідністю та синтезованістю. У «Патетичній сонаті» письменник поєднав різні мистецькі сфери, зокрема літературу, театр, музику, кінематограф. Вертепна будова будинку, в якому живуть герої, передбачає синхронне зображення подій. Проте будівля у М. Куліша дещо масштабніша, адже письменник додає до звичних двох поверхів підвал і горище. Поділ на окремі яруси допомагає зобразити різні версти населення. Драматург не просто зобразив розшарування суспільства, а й відповідно розташував персонажів драми. Початковий задум письменника був спрямований на творення кінороману, тому драма вийшла широкомасштабною та багатоплановою. Символічним є заголовок твору, який паралельно спрямовує читача до «Патетичної сонати» Л. Бетховена.

Література

1. Бобошко Ю. На високостях доби: про М. Куліша – драматурга і громадського діяча // Україна. – 1988. – № 41. – С. 13-15.
2. Гуляк А. Поетика сучасної вертепної драми. – [Електронний ресурс]. – <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/459/3/759.pdf>

3. Ковальова Т. Творчість Миколи Куліша в контексті експресіоністської «драми крику» // Слово і час. – Київ. – 2014. – № 2. – С. 45- 53.
4. Корнієнко Н. Лесь Курбас і духовні засади українського авангарду // Дзеркало тижня. – 2007. – № 4. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://dt.ua/CULTURE/les_kurbas_i_duhovni_zasadi_ukrayinskogo_avangardu.html.
5. Кудрявцев М. Трагедія гуманізму, або Розстріл ілюзій із-під Бетховена: спроба сучасного прочитання драми М. Куліша «Патетична соната» // Дивослово. – 1998. – № 5. – С. 11-12.
6. Кузякіна Н. П'єси Миколи Куліша: літературна і сценічна історія. – К.: Рад. письменник, 1970. – 457 с.
7. Куліш М. Твори: В 2 т. – Т. 1: П'єси, статті, виступи, документи, листи, спогади / Упоряд., підгот. текстів, комент. Л. С. Танюка. – К.: Дніпро, 1990. – 877 с.
8. Творчість М. Куліша в контексті розвитку української драматургії 20-х–поч. 30-х рр. «Патетична соната» – нова форма драми. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vikidalka.ru/2-94339.html>
9. Хороб С. Українська модерна драма кінця XIX – початку XX ст. (Неоромантизм, символізм, експресіонізм). – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – 413 с.
*Стаття надійшла до редакційної колегії 08.11.2018 р.
Рекомендовано до друку д.ф.н., професором Костусяк Н.М.*

GENRE AND COMPOSITIONAL PECULIARITIES OF THE PLAY “PATHETIC SONATA” BY MYKOLA KULISH

M. Vasyliuk

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;
Chair of Ukrainian Literature; 76018, Ivano-Frankivsk, Shevchenko St., 57;
tel. +380(342)59-60-74; e-mail: kaf.lit@ukr.net*

The article has analyzed the play “Pathetic Sonata” by Mykola Kulish, its genre and compositional peculiarities. It is indicated that the writer has revived the traditions of the ancient Ukrainian drama of crib. Events in the work occur in the basement, in the attic and on two floors of the house simultaneously. The play is written as a memory-monologue, therefore it provides for attraction of epic means. There marks are close to lyrical reflections. Lyricism deepens due to musical elements. It is proved that the artist uses elements of “the theater of the absurd”.

Key words: *expressionism, genre, play, composition, “theater of the absurd”, the inner world of the hero, dramaturgy, drama of crib, synthesis of arts.*